

Радош ЉУШИЋ

**ПИСМО ЛАЗАРА АРСЕНИЈЕВИЋА БАТАЛАКЕ
ЉУБОМИРУ НЕНАДОВИЋУ О САКУПЉЕНОЈ
АРХИВСКОЈ ГРАБИ О ПРВОМ УСТАНКУ**

Намерна да објави споменицу о руско-турском рату (1806—1812), Руска академија наука је преко конзула В. Г. Вашћенка и српских власти сакупила казивања Срба о заједничким борбама против Турака. Искази учесника прикупљени су 1841. године. Не зна се да ли су документа уопште упућивана у Петроград, али се зна да су сачувана и да се налазе у Архиву Србије у фонду Министарства просвете, 1841, II, 47¹⁾. Ова грађа није непозната историографији. Први ју је искористио Петар Радовановић у раду **Војне Срба с Турцима од устанка војвода српског Карађорђа, до септембра месеца 1813 год. или до паденија српског** (Београд 1852). Уствари, цео рад написан је на основу ових сведочења. Њих је користио и Миленко Вукићевић²⁾. Део казивања, која, се односе на ваљевски крај, објавио је Бранко Перуничкић³⁾. Несумњиво, казивања Петра Јокића су најинтересантнија. Баталака се у овом писму посебно задржао на њима⁴⁾.

Љубомир Ненадовић, начелник Министарства просвете, сазнавши да Лазар Арсенијевић Баталака пише **Историју српског устанка**, дао му их је на коришћење. Из писма сазнајемо да нису била од велике користи Баталаки, па скоро да их није ни употребио при писању књиге⁵⁾. Писмо је значајно јер представља прву озбиљнију критику сакупљених казивања. Арсенијевић је указао, наводећи неколико примера, на опрезност приликом коришћења грађе. Осим тога, писмо пружа неке нове моменте из живота истакнутих личности ваљевског краја.

1) Радослав Перовић је у раду **Прилози за историју првог устанка** (Српски књижевни гласник, н. с., 1940, LXI, 8, с. 595—598) тврдио да су 'пропала у време првог светског рата.

2) **Карађорђе I, II** Београд, 1907, 1912, с. 614 и даље.

3) **Град Ваљево и његово управно подручје 1815—1915**, Ваљево 1973, с. 14—47.

4) О овоме посебно расправља Р. Перовић у наведеном раду. Јокићева казивања објавио је Перуничкић (нав. рад) и Драгана Самаршић, **Казивања о српском устанку 1804**, Београд 1980, 240—263.

5) Види **Историја српског устанка I, II**, Београд 1898, 1899, с. 854, напомена бр. 9.

Баталакино писмо нас уверава да је сакупљену грађу из 1841. године требало одавно објавити у целини у једном критичком издању. Ваљало је продужити оно што је он започео овим писмом.

Писмо објављујемо без икаквих интервенција. Нашли смо га у Архиву Србије (Министарство просвете, 1866, VIII, 1662).

Драги мој Љубо,

Фала ти што си ми ова вестија, која је попечителство просвете наше у 1841. години, и то, поводом поискавања Вашћенковог, прибавило. Ја сам их сва прочитао, али се у мом пословању ништа помоћи нисам могао.

Нека ми опросте сви, у овим вестијама означени показиватељи што ћу овде о њиовим показивањима да коју прозорим. Ја морам то учинити, но не да њи окривим и осудим, већ да атар истине, која се изтражује, и која мора бити темељ сваког историчног дела. Речени показиватељи, по свим околностима, код мене су извињени.

Без разлике, сва се ова показивања уподобити могу сновима, у којима су спавајући показиватељи нешто сањали, па док су се пробудили а они и заборавили шта су управо сањали, и по томе нити су знали уредно, ни све, шта им се управо у сну представљало, показати; а испитатељи и саслушатељи не из оног времена људи, нису их знали ни испитивати, ни подсећати на време и догађаје. И одовуд је прави узрок, по моме мишљењу, што су показиватељи у њиховим показивањима грешили, и што за то неће се моћи, и неће се смети њиови показивања, као надеждна дата, за историју узети.

Као што је све погрешно тако су, речени показиватељи, и у хронологији грешили, и у том, што су свуд и свагда турску војску према србској, здраво, у броју, по 120.000, по 100.000 и по 50.000 иљада (сиц!) Турака, а на Каменицу кад су Турци 1809. године ударили, гди су највећи русвај и учинили, није их више од 40.000 било, премда у сарамерију са србском војском, док је сва у Матајевачком логору према Нишу била, са $3\frac{1}{2}$ пута бројем, србску је војску превазилазила, па и опет, да је међу старешинама право и истинског појма било о љубави према отечеству, не би Турци у стању били онакав грдни поражај учинити; јер се србска војска заклањала добро утврђеним шанчевима, које Турци не би смели за собом не освојене остављати.

За доказ, између осталих неистинитости у овим показивањима, ја ћу вам овде навести неке примере.

Један из ваљевског окружја показао је: „У 1809. години у месецу ноемвру прешао је Скопљак-паша преко Дрине код Зворника са свои 48.000 војника, и прешавши зачели су палити и арати нахију поддринску и изишли су арајући на село зовимо „Овчина“ и ту их србска војска, лицем на Митров дан, предусрела, пред којом је био поглавар Јефрем Ненадовић, и ту су храбро са свои 4.000 војника, 48.000 турске војске, разбили”.

У овом показивању, као и у свима другима, осим тако рећи нескладног преклапања, види се ома и две сирове неистинитости, и то

1^{ca)} Показиватељ вели да је Скопљак, у новембру месецу, из Босне у Србију преко Дрине прешао, и да га је српска војска, лицем на Митровдан, дакле у октобру месецу, срела и разбила. По овоме казивању, пре је Скопљак србском војском сусретнут и разбијен био у Србији, него што је из Босне овамо прешао! 2^{ca)} Да је, Јефрем Ненадовић, у овом целом трајућем броју противу Скопљака, био поглавар над србском војском, кад он јошт ни војводом није био постао. А да није био војвода, а још мање поглавар 1809. године над војском, ево за доказ, и једног додатка његовом собственом руком дописаног на писму његовог Оца. Кад се она несрећа на Каменици догодила, онда је баш и Јаков у Ваљево здраво болестан био, једно дакле поводом пропасти каменичке, која је сву Србију жестоко потресла, а друго због јаке болести Јаковљеве, Јефрем, са братом своим од стрица, Симом, остави Школу и обонца оду у Ваљево. А кад се несрећа Каменичка мало, са повратком Карађорђевићим из Старе Србије, поразмакла и разблажила, и кад је криза болести Јаковљеве преминула, и здравље се његово спорављати почело, онда Јаков своим подчињенима: проти Матеи Ненадовићу, синовцу свом, и Петру Молеру, кои су са командама своима на Дрини били, напише једно писмо, и баш у то је време и Јефрем са Симом у Београд из Ваљева полазио, да доврше првогодишње слушање наука у Великој Школи, па и Јефрем, на оном очевом писму, изпод подписа имена очевог му овако вели: „И ја Јефрем и Сима поздрављамо Вас Попо, и вас г. Петре и све проче, и полазимо у Београд”.

Исто тако никаквог основа и поуздања нема за историју и показивање следећуће: „У 1808. години, у месецу октобру, дигне се травнички везир, и Али-паша Топал Видаић из Зворника са свои 100.000 војника, и прећу Дрину код „Запруджа”, на пољу Тичару. Тако одавде ударе на Лозницу, и умасере Лозницу, коју су тако и држали три четири дана. Међу тим стигне Лука Лазаревић шабачки војвода са свои 2.000 војника за избавити Лозницу, и удари један дан те су се били и нису могли отети Лозницу, него су Турци надбили. Одавде српска војска распусти се у Читлук и Јадар, којој стигне и Јаков Ненадовић са свои 3.000 војника у индат, док у тај ма и Господар Ђорђе Петровић са свои 1.500 војника, пола Срба и пола Руса стигне. И тако Карађорђе кад је дошао онда су сви ударили на Турке, надбили их, Лозницу ослободили и Турке преко Дрине претерали, па пошто су преко Дрине претерани онда Турци напуне две лубенице дуката и Карађорђу на дар пошаљу да га подмите, да не би за њима и преко Дрине прешао, и по Босни палио их и пленио”.

И у овом показивању ових људи, кои се јошт и очевидцима и учесницима називају како овог боја код Лознице на пољу Тичару, тако и оног противу Скопљака, није истина: а) да су Турци 100.000 војске имали, јер да их је толика сила била, никако их Срби не би у стању били надбити, ма да је Карађорђе не са 1.500, већ са 6.000 војске у помоћ свима дошао, те тако, које са оном што је на месту око Лознице била у Шанчевима, које пак са оном, што је у самој Лозници обседнута од Турака била, једва, до 13.000 саставно, будући да

девет Турака на једног Србина нападао. б) Није истина ни да је Караборђе у својих 1.500 војника половину Руса имао. У овом боју, по моме знању, ни једнога Руса није било. в) Није истина да је овај догодни се у 1808. години; јер је примирје, закључено између Руса и Турака, распрострањено и на Србију, од октобра месеца 1807. године, све једнако трајало и обдржано било до почетка марта 1809. године.

Бој овај на Тичару догодни се у половини октобра 1809. године, будући се то известно зна да Караборђе, како су Турци од Мораве к Нишу, и даље низ Дунав у Урумелију повлачити се почели, она, одвоивши до 6.000 војника поведевши их на Дрину, с Мораве отишао, јер су се тамо у великом страху налазили због навале турске да не би продрли у Мачву и к Шабцу, као што се видети може из одговора Караборђевог Јакову, у В. части Голубице, на стр. 163. и 164. ој.

Прочитао сам, између осталих, и показивања Петра Јокића. Он је, као што се то известно зна и без његовог казивања, од почетка устанка Караборђевог, у свима бојевима уз њега био, и с Турцима се тукао, и покад-кад, по препоруци његовој, и понека оделења војске предводно, и по томе ја сам се надао да ћеду његова показивања точнија, уреднија и исправнија бити. Али, на жалост, и он као и сви други, кад га није имао нико, при преслушавању, подсећати и наводити, ништа уредно и обстојателно није показао.

За чудо, да Јокић, у свом приповедању, у 1841. години, о догађајима у 1809. години, после пропасти на Каменици, није показао да га је Караборђе у Бурији, кад га је, враћајући се из Делиграда затекао где он разваљује и пали шанац буријски, и топове из њега у Мораву баца, ништољем габао, и здраво га обранио. Он истина каже да је од ране тада у Јагодини боловао, али није показао како је ранен, на ком месту и од кога, да ли у боју с Турцима, или иначе. А нарочито ни једне речице није изговорио о оном збињу са Младеном у Јагодини, о коме нам је Вук рапортирао у његовом „Пријатељствујућем Совјету“ на страни 31. ој, у приметби под бројем 15. и кои догађај с Младеном још веома обистинјава Вук са „Зуцањем жена у оно време по Београду, како Младен зато, што су му мошнице тада покварене, с другом женом ништа није могао чинити“. А Младен и с првом, после другог детета, садање супруге г. Јефрема Ненадовића, до смрти прве жене, дакле за 17 година дана, другог порога није имао. По овоме може се мислити да су Младену мошнице и пре, друге његове жене, покварене биле.

На вишепоменутом боју, код Лознице, на пољу Тичару, било је војске из ваљевске нахије, шабачке, соколске, или садање подринске, један део рудничке, и са Караборђем дошло је војске из крагујевачке нахије, смедеревске и београдске, и ја сам показивања свију показиватеља о овом боју прочитао, и нигди ни једне речице, и никаква спомена не нађо од оног што нам је Вук у „Правитељствујућем Совјету“ на страни 33. ој написао, и јавности предао, тј: Како је Јаков Ненадовић, после боја, разбија Турака и одржане победе над њима, према Караборђу поступио. А овакав поступак, као што нам га је Вук описао, ако се може допустити да је био, по суровој важности

његовој, морао је на сву војску велико и незаборавимо упечатлење учинити, а особито на војнике из ваљевске нахије, кои су Јакову, као непосредно подчињени били, и које је он, као што Вук каже, за тај случај напред приугодно био.

Ово казивање Вуково, као и оно прво о догађају с Младеном у Јагодници, баш и ако је њим од кога другог чувено, кога нам Вук није именовано, не само великој сумњи подлежи, него и велики печат савршене неистинитости на себи носи. Јер по свему оном што се зна да је пре предходило, Јаков овако штогод према Караборђу, пред свом војском, која је предана била Караборђу одржавши жестоку победу над Турцима под личним његовим предвођењем, није учинио, и ако је, да речемо, и помислио да тако што учини, није смео учинити баш да је и најнеоспорније узроке имао. Јер забадати онако ниљак у нос Караборђу, и називати га управо на мегдан, потребно је било здраво необично јунаштво, и врло чврста петља, која је обоје, бар на јави, у присуству Караборђевог, код Јакова у одсуству било.

Јаков није ни узрока имао онако што према Караборђу учинити. Он није био тако тупоглав човек па да никаква рачуна није држао од оних, срећни по Србију русваја, које је Караборђе, сам собом предводећи војску, у Старој Србији над Турцима учинио, и онолики предел земље са селима и варошима и тврдињама, у течају полдругог месеца дана, заузео и освоио, саставивши и границе Србије са Црном Гором и Ерцеговином. Камо срећа да је и руска тада прешла преко Дунава у Бугарску, као што је тако главнокомандујући, књаз Прозоровски, Караборђу и дао на знање, да ће и он, с раним пролећем, то учинити, па да је и она подобне кораке у Бугарској учинила, као што је Караборђе у Старој Србији и Босни, јамачно би Порта натерана и принуђена била на доброту руском онакав мир подписати, какав је и Император Александар I желио, као што се та Императорова жеља видети може у првој части Руске историје овога у гл. XI на стр. 168, 169, 170. и 171. ој, и гл. XII на стр. 179, 180, 181. и 182. ој.

Јаков је врло добро знао да је Караборђе, како се је повратити морао из Старе Србије и из Босне због несрећни догађаја на Каменици, још са почетком маија, послао свога секретара, Јанићија Бурића, у главну квартиру руску к главнокомандујућем, књазу Прозоровском, да му представи несрећне догађаје у Србији и да га моли за скору помоћ. Он је (Јаков) знао и да се је Јанићије у Србију повратио и да је донео глас: да ће једно одељење руске војске, из Краљева, овамо у Србију, у помоћ Србима доћи. Јаков знао да је Караборђе у договору са Совјетом, како се је Јанићије у Србију повратио, и како од обћане помоћи Јанићију још ништа нема, ома, другу депутацију главнокомандујућем послао, и ова се депутација састојала из члена Совјета, Велисава Станојловића, и секретара совјетског, Михаила Грујовића. И ова је депутација по истом делу, као и Јанићије, послана. Не каже ли и сам Јаков проти Матеи и Петру Молеру у писму свом, под 12. јулием написаним: „Весели и радостни глас вама јављамо како сада дође нам писмо из Београда од Совјета, да је под истину Росиска Армада Дунав прешла, које су у Совјет возвестили

[до]Судар Велисав, и секретар Михаило Грујовић посланици и проч." В част Голубице, стр. 158. и 159. га.

Знао је Јаков да је Караборђе, видећи да од руске стране јошт никакве помоћи нема ни да у Србију дође, ни да Руси преко Дунава прелазе па гди му драго најпоследне, те да тако турску војску из Србије на себе повуку, у договору са Совјетом и Родофинкином, одредио и Павла Поповића, члена Совјета, да са Недобом, членом мисије Родофинкинове у Србији, иде у главну квартиру руску, не чекајући на повратак Велисављев и Грујовићев, те да, бајаги с помоћу Недобином, главнокомандујуштег умоли за што скорију помоћ. В част Голубице, страна 161. и 162. га. Но ово посланство није удејствовано, јер, док је Павле Поповић отишао кући у село Враниће да се за пут спреми, и да се са кнезом Симом, који је на позив Караборђев, с једним оделењем војске с Дрине, на Мораву долазио, састане, дотле је и Родофинкин из Београда побегао. Па кад је све ово доведе описано Јаков знао, може ли се, и по најплићој памети, и помислити да је он Караборђу могао рећи, и то пред свом војском: „Ја нећу више чувати Дрине од Турака. Нека је чувају Младен и Милоје, који неће цара и проч." Ко зарезује ушто Младена и Милоја, кад Караборђе са Совјетом и свим осталим старешинама, оће Цара, и то баш руског, и све једнако моле Русију за помоћ?

А као што је мени познато, и као што ћеду то и многе прилике и факта посведочити, ни Младен, ни Милоје, ни Југовић, а нарочито први и последњи, никад нису, не само противни били покровителству руском над Србиом, него су шта више свагда говорили: да је једина Русија које Србија треба да се држи, и да је једина Русија, која по свему ваља да буде покровителицом Србије, јер ова, ни у ком другом, таквог пријатеља имати не може, осим Русије, будући је у свему, што се за природно и свето држати може, с њом веже. Али, истину рекавши, они не само нису оно желели што је Миленко и његова дружина желела, него су се свагда, тим њеном жељама, из петни жила и одапирали, одгуда је највише и произишла повика на Младена, Милоја и Југовића, као на људе противне Русима, и саможиве. А жеља је Миленкова и његови једномисленика и другара састојала се у том: да Русија пошаље једног искусног свог достојанственика у Србију за Губернатора, да пошаље једног чиновника свога, који ће председавати у Совјету и по Законима Царским њиме управљати; да руска регуларна војска дође у градове србске за гарнизон, и да у сваком граду србском, природни Рус, командант буде, и да Цар руски именом своим указом поставља чиновнике у Србији, како војне тако и грађанске! Ето вам патриотични жеља они људи, о којима Вук, у његовом „Правитељствујушћем Совјету" и на страни 65. и 66. ој, похвалу изриче.

Ја држим, Јубо, да би у сваком смотренију добро било да, ово моје писмо к теби, остане приложено к овим известијама, која ти ја сад повраћам, и остајем на свагда твој.

У Београду
8-га априла
1866.

Чича, бата Лака